

УДК 001.92:002.6:342

I.В. АРІСТОВА, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ СУСПІЛЬСТВ ЗНАНЬ

Анотація. Щодо розвитку науки та наукової дисципліни “інформаційне право”.

Конституція України [1], а також загальновизнані міжнародні нормативно-правові акти (передусім, Загальна декларація прав людини [2]) проголошують права і свободи людини та громадянина найвищою соціальною цінністю, а їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Актуальним постає завдання не лише гарантування цих прав за допомогою закону, але й реальне забезпечення цього процесу. Перехід будь-якої країни до інформаційного суспільства вимагає переосмислення, а в окремих випадках і розробки нових механізмів регулювання відносин, що виникають між громадянами, їх об'єднаннями та державою. Оскільки еволюція людської цивілізації диктує міжнародній спільноті необхідність прямування до єдиного інформаційного суспільства, наша країна не може стояти осторонь цих процесів. Водночас виникає закономірне питання: що дає людині життя в інформаційному суспільстві, як це вплине на забезпечення її прав та свобод, на якісний рівень життя людини? Пошуком відповідей на ці питання мають опікуватися не лише органи державної влади, інститути громадянського суспільства, представники бізнесу, але й наукова громадськість світу та кожної країни.

Дана робота є спробою окреслити коло проблемних питань, що виникають у процесі розбудови інформаційного суспільства, з'ясувати можливі методологічні засади розвитку суспільства, побудованого на знаннях, а також привернути увагу наукової спільноти України до активізації участі в знаходженні ефективних організаційно-правових механізмів реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина, виходячи із проведення фундаментальних досліджень щодо зваженого та конструктивного використання переваг інформаційного суспільства, а також наукового прогнозування можливих небезпек з виробленням дієвих обґрунтованих рекомендацій.

З огляду на певні обмеження щодо обсягу роботи вважаємо за можливе тезисно викласти основні її положення. З метою з'ясування методологічних засад розбудови суспільств знань та їх зваженого використання в Україні необхідно, передусім, визначитися зі змістовним наповненням понять “суспільства знання”, “інформаційне суспільство”, а також з'ясувати співвідношення цих понять. Порівняльно-правовий аналіз визначень поняття “інформаційне суспільство”, що містяться в Хартії глобального інформаційного суспільства, Декларації принципів інформаційного суспільства, Білій книзі Європейської комісії, Законі України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” та Постанові Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року “Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні” [3 – 7], національному законодавстві різних країн світу, працях науковців, дозволив переконатися в їх дискусійності. На нашу думку, обґрунтованою є наукова позиція щодо існування декількох етапів розбудови інформаційного суспільства. Якщо виходити із того, що перший етап розвитку інформаційного суспільства переважним чином ґрунтується на досягненнях інформаційних технологій та технологій зв'язку, то наступний етап його розбудови має припускати більш широкі соціальні, етичні та

політичні параметри – це нове суспільство знань. Наголошується, що глобальне інформаційне суспільство, що формується, знайде свій сенс лише в тому випадку, якщо стане інструментом для досягнення більш високої та бажаної мети – створення в глобальному масштабі суспільства знань, яке мало б стати джерелом розвитку для усіх країн (у тому числі й для України), і насамперед, для найменш розвинутих, на основі прав людини.

Наукова позиція щодо існування декількох етапів розбудови інформаційного суспільства значною мірою збігається із сучасною концепцією щодо різноманітних етапів становлення громадянського суспільства. Так само, як громадянське суспільство є передумовою соціальної правової держави, так і розвинуте інформаційне суспільство постає передумовою інформаційної держави. Становлення світового інформаційного суспільства, що є плодом нових революційних технологій, не повинно привести до втрати розуміння того, що останні постають лише засобом створення справжнього суспільства знань.

Варто зауважити, що з найдавніших часів усі суспільства, ймовірно, були – кожне по-своєму – суспільствами знань. Але суспільства знань минулого значною мірою будувалися на різних режимах виключення – знання в них були переважно уділом вузьких привілейованих кіл. Суспільства знань XXI століття можуть вступити в нову та тривалу епоху розвитку людства лише за умови, якщо в них буде забезпечений не тільки загальний доступ до знань, але й загальна участь у суспільствах знань. Загальний доступ до знань має залишатися стовпом, на який спирається перехід до суспільства знань.

Слід підкреслити, що в основі суспільства знання лежить можливість знаходити, виробляти, обробляти, перетворювати, поширювати та використовувати інформацію з метою отримання й застосування необхідних для людського розвитку знань. Це суспільство спирається на концепцію суспільства, яке сприяє розширенню прав і можливостей, що включає до себе поняття численності, інтеграції, солідарності та участі. Як підкреслюється у відповідній доповіді ЮНЕСКО [8], поняття “суспільства знання” більш широкі та більш ефективно сприяє розширенню прав і можливостей, ніж поняття “технології” та “доступ до зв’язку”, що доволі часто знаходиться у центрі дискусії з питань інформаційного суспільства. У роботі цілком підтримується позиція, викладена в доповіді ЮНЕСКО, відповідно до якої саме створення суспільства знань відкриває шлях до гуманізації процесу глобалізації. Суспільства знань – це суспільства, джерелом розвитку яких є власне різноманіття й власні здібності.

У роботі поділяється позиція, висловлена в доповіді ЮНЕСКО стосовно необхідності досліджувати нові шляхи, які “приведуть усіх нас до загального горизонту, дозволяючи кожному прямувати з власною швидкістю та використовуючи власну методику” [8]. До того ж наголошено, що таке різноманіття не лише повинно бути збережено (саме воно розуміється як перевага, а не слабкість), але й має слугувати нам головною опорою. Водночас, пізнання об’єктивних законів розвитку інформаційної сфери (зокрема, закону нададдитивності), методологічних принципів синергетики, на нашу думку, дозволить кожній країні світу (у тому числі й Україні) усвідомити наступне. Лише за умови цілеспрямованої взаємодії усіх підсистем потенціал складної системи (наприклад, глобального інформаційного суспільства) буде значно більшим за суму потенціалів усіх підсистем (національних інформаційних суспільств).

Тобто треба визначити, що має спонукати країни до цілеспрямованої взаємодії. Зважаючи на те, що процес глобалізації зумовлює не лише позитивні, але й негативні явища (наприклад, цифрова нерівність), вельми важливою постає пропозиція щодо розвитку людиноцентристської концепції, відповідно до якої буде відбуватися становлення суспільств знань. Саме створення суспільств знань відкриває шлях до гуманізації проце-

су глобалізації, а глобальне інформаційне суспільство набуває свого смислу, якщо буде сприяти “розквітанню” суспільств знань. Отже, у такому випадку цілеспрямована взаємодія є вельми потрібною завдяки розумінню необхідності забезпечення поєднання знань, якими володіють різні суспільства, з новими формами створення, придбання та поширення знань з метою реального забезпечення прав та свобод людини, солідарності, взаємопорозуміння у світі. Отже, у роботі суспільства знань розуміються в межах наступної концепції: єдність у різноманітті.

Після з’ясування сутності понять вважаємо за доцільне визначитися з напрямками формування основних методологічних засад розбудови суспільства знань. Перший напрям – “Від інформаційного суспільства до суспільства знань” – передбачає аналіз наступних аспектів: 1) суспільства знань як джерело розвитку (а саме і забезпечення прав людини в суспільстві знань; свобода слова і розширення прав та можливостей; ліквідація цифрового розриву); 2) свобода висловлювання думок як критерій суспільств знань (а саме, що означає свобода висловлювання думок; баланс між свободою висловлювання думок та іншими правами: на шляху до загальних принципів; свобода висловлювання думок та максимально широка участь у діяльності суспільства знань).

Підхід, що лежить в основі суспільства знань, орієнтований на “розвиток людства” та “розширення прав і можливостей” та покликаний забезпечити більш ефективно здійснення загальновизнаних прав та основних свобод, підвищуючи при цьому ефективність боротьби з бідністю й ефективність політики розвитку. Розквітання суспільства знань потребує нових зв’язків між знанням та розвитком, при цьому знання залишаються одночасно інструментом задоволення економічних потреб і повноправною складовою розвитку.

Під час розбудови суспільства знань необхідно піднести в ранг основних принципів захист та заохочення прав і свобод, що проголошені універсальними міжнародними інструментами в галузі прав людини, і насамперед, Загальною декларацією прав людини 1948 р. [2], Міжнародним пактом про громадянські та політичні права [9] та Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [10]. Це дозволяє усвідомити, що для того, щоб бути витребуваним та визнаним, будь-яке право, як і принципи, які лежать в його основі, повинно, передусім, бути відомо. У доповіді ЮНЕСКО “До суспільства знань” [8] наголошено, що використання інформаційних та комунікаційних технологій для створення суспільства знань має бути спрямовано на розвиток людства на основі прав людини. Серед основних прав слід виділити особливе значення свободи висловлювання думок (поглядів) – фундаментального постулату, на якому базується суспільство знань. Як указує Резолюція 59 (1), прийнята в 1946 р. на першій сесії Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй, “свобода інформації є основним правом людини та ...уявляє собою критерій усіх видів свободи, захисту яких Об’єднані Нації себе присвятили”. Її принцип проголошується в статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 р. [2]. Крім того, дане право гарантовано й іншим договором – Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, статтю 19 якого сформульовано достатньо схоже [9]. Розвиток глобального інформаційного співтовариства має спонукати до здійснення цього права повною мірою “незалежно від державних кордонів”, як це вказано в Декларації, оскільки свобода висловлювання думок є обов’язковою умовою для досягнення мети “розширення прав та можливостей”, про яку йшлося вище. Його здійснення потребує суворого дотримання прав, прогрес яких має супроводжувати поширення нових технологій (відсутність цензури або контролю за інформацією, вільне поширення даних та інформації, плюралізм ЗМІ, свобода друку). Крім того, необхідно не лише де-

кларувати, а й забезпечувати основні права людини, які здатні забезпечити вільну участь громадян у суспільстві знань (свобода думок та свобода слова).

У суспільствах, де інформація має стратегічне значення, розквітання свободи висловлювання думок здатне стимулювати поширення деонтологічних норм та принципів, які стануть запорукою якості інформації, що поширюється. Свобода висловлювання думок та свобода наукового пошуку й творчої діяльності у випадку їх дотримання повною мірою гарантують можливість створення справжнього суспільства знань на базі розвитку глобального інформаційного суспільства. Слід наголосити, що свобода висловлювання думок є гарантією життєздатності зв'язків, які об'єднують громадян у певному суспільстві. Без свободи висловлювання думок ще залишається місце для знань, проте там уже не буде ані суспільства знань, ані їх спільного використання.

Слід також підкреслити, що дійсно говорять про глобальне інформаційне суспільство, але водночас у реальності на 82 % населення світу приходиться лише 10 % підключення до глобальної мережі у всьому світі. Проте “інформаційна ізоляція” має відношення не лише до інформаційного змісту, але й також і до питань доступу та взаємодії. Тому вона рівною мірою пов'язана і з цифровим розривом, і з когнітивним (пізнавальним) розривом та свідчить про наявність освітніх, культурних та лінгвістичних бар'єрів, які роблять з Інтернету дивну та недоступну річ для населення, що знаходиться на узбіччі глобалізації. Варто наголосити, що ЮНЕСКО запропонувала відповідне рішення щодо скорочення цифрового розриву. Чотири принципи, запропоновані ЮНЕСКО у 2003 р., постають керівництвом для вироблення політики в цій сфері. Перелічимо їх: наступні: загальний доступ до інформації; свобода висловлення думок; культурне та мовне різноманіття; освіта для усіх. Цілком закономірно, що усі країни світу, у тому числі Україна, мають усвідомити значення реального впровадження зазначених принципів у ході реалізації, відповідної державної політики.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на свободі висловлювання думок як критерію суспільства знань.

Відповідно до загальноновизнаних міжнародних інструментів, які були вже зазначені, свобода висловлювання думок має на увазі свободу думок, свободу усного та письмового слова, свободу преси, вільний доступ до інформації та вільне поширення даних та інформації. Без свободи висловлювання думок не може бути інформаційного суспільства, оскільки ця свобода, що сполучається зі свободою, необхідною для наукових досліджень та творчої діяльності, постає єдиною гарантією того, що глобальне інформаційне суспільство не перетвориться на глобальне суспільство неякісної інформації або дезінформації. У роботі зроблено порівняльно-правовий аналіз відповідних міжнародних нормативно-правових актів (Резолюція 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН (1946 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1969 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська концепція з прав людини, (1950 р.), постанови Європейського суду з прав людини, Американська концепція з прав людини (1969 р.), Декларація принципів свободи висловлювання думок, прийнята Міжамериканською комісією з прав людини (2000 р.)), конституцій деяких країн (США, ПАР, Аргентина, Перу, Таїланд, Індія, Філіппіни), в яких закріплено свободу висловлювання думок та свободу інформації.

Дослідження показали, що свобода висловлювання думок у деяких випадках може входити у конфлікт з іншими загальноновизнаними правами або принципами. Накладення санкцій за публікацію, що має певний зміст (розпалювання расової ворожнечі, підбурення до “етнічних чисток” та геноциду або злочинів проти людства), що знаходиться у віданні національного законодавства і частіше усього здійснюється відповідно до доста-

тньо своєрідних правил тієї або іншої країни, ставить питання про можливі принципові кордони (або розумні межі) для здійснення свободи висловлення думок. У демократичних державах, заснованих на верховенстві закону, можна виділити дві концепції: вони ілюструють, відповідно, першу поправку до Конституції США та статтю 10 Європейської конвенції з прав людини [11]. Перша поправка до Конституції США підносить свободу висловлювання думок у принцип демократії: без цієї свободи жодне суспільство не може розглядатися як по-справжньому “вільне”. Тому не існує “розумних” обмежень свободи висловлювання думок, оскільки малоймовірно, щоб усі змогли домовитися про те, що таке розумний або нерозумний характер подібних обмежень, і, одночасно, не може бути “зловживання” в галузі свободи висловлювання думок, оскільки обговорення ідей само по собі є формулою регулювання. Захист свободи висловлювання думок має бути абсолютним і не мати обмежень.

Концепція, яку відстоює стаття 10 Європейської конвенції з прав людини, достатньо відрізняється від зазначеного вище. Не може бути свободи (і, отже, свободи висловлювання думок) без адекватної відповідальності. Таким чином, Конвенція виправдовує деякі законні та бажані обмеження у випадках, коли деякі види контенту можуть завдати шкоди. Ці два можливі підходи до конфлікту між свободою висловлювання думок та іншими правами пояснюють ті труднощі, які неминуче виникають під час спроби застосування другого підходу – “Європейської концепції”, яка має на увазі певну форму регулювання до такого носія висловлювання думок, як Інтернет, який принципово заснований на першій концепції.

Цілком закономірно, що свобода висловлювання думок, інформації та ідей не зводиться лише до забезпечення основних прав. Транспарентність, що це супроводжує, сприяє стабільності економічного стану, створенню або відновленню довіри, – що має вирішальне значення для сталого розвитку людської діяльності. Нові технології можуть виявитися цінним інструментом для здійснення свободи висловлювання думок. Проте, жодна технологія ніколи не здатна виявитися сильнішою за політичний вибір. З цієї причини так важливо відстоювати це право там, де воно порушується, і захищати там, де воно у небезпеці, оскільки свобода висловлювання думок і тісно пов’язана з нею свобода поширення інформації постають ключовою умовою для виникнення суспільства знань.

Аналіз другого напрямку визначення методологічних засад дозволив усвідомити необхідність дослідження суспільств, що навчаються. Визнаючи існування багатьох проблем у таких суспільствах, вважалося за можливе розглянути три з них: культура інновації та потреба у знанні; навчання як ключова цінність суспільства знань; доступність знань.

Відміна інновації від простого винаходу (у галузі, що досліджує, він визначається як “виробництво нових знань”) полягає у підвищенні цінності отриманих знань, наприклад, отриманням попиту на нове майно або нову продукцію. Інновація відбувається залежно від появи у суспільстві нових потреб; суспільство має переконатися у цих перевагах.

Робота завтрашнього дня буде усе більшою мірою полягати у виробництві, обміні та зміні знань. Попит на знання буде як ніколи значним, але їх якість зміниться. Необхідно буде вже не лише бути підготовленими до будь-якого конкретного виду діяльності, який внаслідок наукового та технологічного прогресу може швидко застарівати. В інноваційних суспільствах попит на знання буде відповідати потребам у постійній перекваліфікації. Навіть курси професійної підготовки мають постійно розвиватися. На сьогодні диплом є передусім соціальною кваліфікацією. Інноваційна культура приведе до

того, що у дипломів має з'явитися термін дії задля того, щоб боротися з інерцією когнітивних компетенції та відповідати постійній потребі у нових компетенціях.

За визначенням, суспільство, що навчається, не може бути суспільством єдиної інформації. Феномен навчання повинен сформуватися на усіх рівнях нашого суспільства, він також покликаний структурувати організацію часу, роботи і життя наших інститутів. Така еволюція ілюструє зміну парадигми: з одного боку, освіта або навчання не обмежується певним та кінцевим місцем й часом, навпаки, воно покликано продовжуватися протягом усього життя; з іншого боку, людина знаходиться у серці постійного процесу набування та передачі знань.

Оскільки прискорення технічного прогресу призводить до усе більшого застаріння компетенції, у різних сферах знань необхідно заохочувати появу гнучких механізмів навчання, а не нав'язувати чітко визначене зведення знань. Навчатися учити означає навчатися міркувати, сумніватися, якомога скоріше адаптуватися, вміти звертатися до своєї культурної спадщини, дотримуючись при цьому спільності думок: оце і є основа існування суспільств знань.

Щодо ролі науки, громадськості в суспільстві знань, то хотілося дуже коротко зупинитися на наступних моментах. По-перше, внаслідок наукових досягнень з'являються зовсім нові проблеми, перед якими і держава, і суспільство, і наука, і релігія виявляються безпорадними, оскільки не здатні осягнути зміст нововведень, що відбуваються, та підрахувати їх моральні та соціальні наслідки. Уряди та наукові спільноти мають усвідомити, що у сфері науки, як і у сфері управління взагалі, громадянське суспільство висуває нові вимоги, суть яких полягає у тому, що воно бажає бути включеним у вироблення рішень, що зачіпають його інтереси. Слід нагадати, що наука за визначенням є одним із джерел формування етичних принципів. Моральне усвідомлення та далекоглядність вчених набувають у зв'язку з цим великого значення. У вчених повинно формуватися почуття відповідальності, яке треба виховувати шляхом етичного виховання.

Наукова культура – це не культура вчених. Насправді вона уявляє собою найкращий засіб формування міждисциплінарного кругозору, оскільки передбачає знайомство з різними формами знання. Водночас це – найважливіша умова для діалогу між точними та природними науками, з одного боку, та науками гуманітарними та суспільними, з іншого. Наукова культура включає засвоєння міждисциплінарного підходу, оскільки наукова культура самих дослідників має вийти за межі їх вузької спеціалізації.

Завданням медіатизації наукових знань є їх трансляція за межі наукових кіл, і, головне, засвоєння вченими нових методик, що з'явилися внаслідок останніх соціальних змін.

Вельми важливим напрямом дослідження методологічних засад розбудови суспільств знань постає наступний: від доступу до участі – до суспільства знань для усіх. Вважаємо за необхідне ще раз підкреслити: суспільства знань XXI століття у змозі вступити у нову епоху розвитку людства лише за умови, якщо в них буде забезпечений не тільки загальний доступ до знань, але й загальна участь у суспільствах знань. Слід водночас зауважити, що ризик виникнення спеціалізації у світовому масштабі, яка привела б до розподілу світу на дві когнітивні “цивілізації” (однієї, заснованої на виробництві знань, та іншої, заснованої на споживанні або практичній реалізації), постає однією з головних небезпек, якої необхідно уникнути у суспільстві знань XXI століття. Суспільства знань будуть суспільствами знань для усіх, якщо нам вдасться подолати на практиці асиметричне протиборство між виробниками та користувачами когнітивного контенту.

Цікавими, на наш погляд, постають дві особливі властивості знання: воно не є об'єктом суперництва і (після закінчення періоду захисту, що гарантується правом на

інтелектуальну власність) не є виключним. Перша властивість означає, що використання знання однією людиною не перешкоджає його ж використанню іншими. Друга властивість означає, що, як тільки знання стають суспільним надбанням, кожен може користуватися ними вільно. Вважається, що обидві особливості характеризують суспільне благо. Отже, знання як такі не можуть бути предметом ексклюзивної інтелектуальної власності: у режим інтелектуальної власності може увійти лише відбиття ідеї або винаходу, а ніяк не вихідні факти чи ідеї, що постають їх основою.

Знання не лише не може розглядатися як товар, що підлягає комерціалізації нарівні з іншими, але й цінності воно набуває лише у випадку його повсюдного використання. Спільне використання знання є наріжним каменем практичної діяльності та цінностей, на яких мають розбудовуватися суспільства знань. Розвиток знання потребує співробітництва з боку усіх. Слід наголосити, що саме концепція та практика спільного користування знаннями є, можливо, єдиною, яка дозволяє знайти баланс між захистом прав на інтелектуальну власність та поширенням знання (або інформації), що є суспільним надбанням. Є усі підстави вважати, що суспільства, що народжуються, не будуть задоволені роллю простих сполучних частин глобального інформаційного суспільства. Щоб залишитися людськими й життєстійкими, вони мають перетворитися на суспільства спільного використання знання. При цьому численність вказує тут на необхідність пам'ятати про існуюче різноманіття.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що загальний доступ до знань, що є суспільним надбанням, який гарантується де-юре, ще далекий від того, щоб стати фактом. При цьому він є необхідною передумовою, без якої неможливо використання розвитку знань на благо усього людства. Безумовно, органи державної влади, керуючись, наприклад “Рекомендаціями ЮНЕСКО про розвиток та використання багатомовності та загальний доступ до кіберпростору”, мають сприяти загальному доступу до знань, що є суспільним надбанням. Це мають усвідомлювати і в Україні.

На наш погляд, дуже важливим постають дослідження, пов'язані з оновленням демократичного суспільного простору в суспільствах знань. Поняття спільного використання знань припускає значно більше, ніж загальний доступ до знань, користь від якого отримують і творці, і користувачі знань. Спільне використання знань, будучи двигуном таких цінностей, як відкритість, довіра, допитливість, обмін та співробітництво, джерелом самостійності та духу ініціативи, апелює до активної участі кожного в житті суспільства. У цих умовах суспільства знань у змозі стати “суспільствами знань для усіх” лише завдяки новим формам участі всіх у житті суспільства. Таким чином, ми переходимо від проблеми спільного користування знаннями як загальним благом до питання про колективну участь у загальній справі. Отже, суспільства знань змогли б здійснити те, що не вдалося повною мірою інформаційному суспільству – дійти розвитку справжнього змістовного взаємопорозуміння, діалогу між культурами та розвитку нових форм демократичного співробітництва, якісного забезпечення прав та свобод людини.

Аналіз розглянутих напрямів формування методологічних засад розбудови суспільств знань дозволяє науковцям в Україні усвідомити необхідність проведення міждисциплінарних досліджень проблем розбудови суспільств знань, особливу роль права, системи права, її галузей – передусім теорії держави і права, адміністративного та інформаційного права, важливість здійснення порівняльно-правових досліджень, використання системного підходу. Виникає об'єктивна потреба в розвитку науки та наукової дисципліни “інформаційне право”, відповідної галузі права та активізації опрацювання відповідного інформаційного законодавства, проекту Інформаційного кодексу України.

На наш погляд, розгортання наукової дискусії щодо розвитку суспільств знань на сторінках даного журналу сприятиме створенню нових наукових шкіл, активізації наукового співробітництва між ученими різних країн, вирішенню проблем цифрової нерівності регіонів України, а також усвідомленню ролі знань у розвитку різноманітних галузей економіки України.

Використана література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. [Текст] // Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов / сост. и авт. вступ. сл. Г.М. Мелков. – М.: Юрид. лит., 1990. – 661 с.
3. Хартия глобального информационного общества (Окинава) // Дипломатический вестник. – 2000. – № 8. – С. 51-56.
4. Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання нового тисячоліття: Декларація принципів (Документ WSIS-03/GENEVA/Doc/4-R) [Текст] / прийнято на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства. – Женева, 12 грудня 2003 року.
5. White paper on growth, competitiveness and employment – the challenge and ways forward into 21st century [Текст] // European Commission, Belgium, 1993. – 54 p.
6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
7. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні: Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року 3175-IV. [Електронний ресурс] – режим доступу: www.portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=63259&cat_id=46666.
8. К обществам знаний: Всемирный доклад ЮНЕСКО [Текст]. – Париж: Изд-во ЮНЕСКО, 2005. – 211 с.
9. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17. – Ст. 291.
10. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. [Текст] // Международное право в избранных документах. – М., 1967. – Т.1. – С. 206-212.
11. Конвенція Ради Європи “Про захист прав людини та основоположних свобод” від 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3. – Ст. 270.

~~~~~ * * * ~~~~~